

ממדף התואר השלישי

מבחר תקצירים של עבודות זקטור מהשנים האחרונות העוסקות במדינת ישראל ובציונות

מיכל שאול, 'פאר תחת אפר': ניצולי השואה, זיכרונה וההתמודדות עם השלכותיה – פרק מרכזי בשיקום החברה החרדית האשכנזית ב'ישוב' ובמדינת ישראל, 1945-1961, מנחים: פרופ' דן מכמן ופרופ' קימי קפלן, המחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, 2009

מחקרים מן השנים האחרונות מוכיחים כי לניצולי השואה שמור מקום מרכזי בעיצוב זיכרון השואה ותודעתה בחברה הישראלית עוד מן השנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם השנייה. מחקרים אלו חסרים תיאור מחקרי של ניצולי שואה חרדים. בד בבד, המחקרים העוסקים בהתמודדותה של החברה החרדית בישראל עם השואה לא שמו דגש על חלקם של הניצולים החרדים בתהליך עיצוב זיכרון השואה ותודעתה בחברה הישראלית. לפיכך עניינו של מחקר זה הוא להתחקות היסטורית אחר מקומם של ניצולי השואה החרדים בארץ ישראל בתהליכי עיצובה ושיקומה של החברה החרדית אחרי השואה ובעיצוב זיכרון השואה שלה בשנים 1945-1961. המסקנה המרכזית היא שלניצולי השואה ולהתמודדות עם השלכותיה היתה השפעה ניכרת על עיצוב הזהות החרדית בישראל בשנים אלו בתחום החברה, הדת, הארגון, הקהילה, הממסד, הספרות ועוד.

המחקר מתמקד בחוויותיהם האישיות והציבוריות של ניצולי השואה החרדים. הללו היו בין שישה לעשרה אחוזים מכלל שארית הפלטה שעלתה ארצה בשנות העלייה הראשונות מאירופה, לאחר השחרור מן הכיבוש הנאצי, עד משפט אייכמן. במחקר נבחנת תרומתם של הניצולים להתפתחותו ולעיצובו של זיכרון השואה ולהנצחתה של השואה בכמה מרחבים: המרחב הפרטי, הקהילה, החברה והמדינה.

* הכינו את המדור: תמר פינטו ואורן קלמן.

אנשי שארית הפלטה הציונים ביקשו לשים את העבר מאחור ופנו לשיקום חייהם בארץ ישראל מתוך אתוס של חידוש החיים היהודיים לעומת החיים היהודיים בגולה, ואילו הניצולים החרדים ביקשו לבנות את עתידם בהתאם להשבתו לחיים של העבר ושל מה שנתפס בעיניהם המשכו של האתוס היהודי והמסורתי מהתקופה שלפני השואה. אימוץ תפיסת עולם 'משחזרת' אפשרה לחברה החרדית להגדיר מחדש את זהותה, לעצב את מטרתיה, למקם את קהילתה הנבנית על רצף והמשכיות העולם היהודי ולחדד את גבולותיה ואת נבדלותה מקבוצות אחרות.

המחקר עוסק בשני אפיקים מרכזיים שניצולי שואה חרדים פעלו בהם בניסיונם לחזור את העבר כתשתית לשיקום ההווה. האפיק הראשון הוא הקמתן של מסגרות מעצבות (המשפחה החרדית; הישיבות; מערכת החינוך החרדית לבנות 'בית יעקב'; והחצר החסידית) שלמרות היותן מודרניות ומושפעות במידה רבה מן המציאות הישראלית המקומית, תפסו את עצמן כממשיכות דרכה של יהדות מזרח אירופה; האפיק השני הוא הנצחת זיכרון העבר באמצעות כתיבה ספרותית לסוגיה. בכל אחד מאפיקי שיקום אלו בלטה היטב תודעת השימור והשחזור לצורך חינוכם של הדורות הבאים.

עם זאת, התברר כי ההפרדה הדיכוטומית בין האתוס של חברת הרוב הציונית בישראל ובין האתוס של 'המובלעת החרדית' (כביכול) שבתוכה אינה משקפת את המציאות ההיסטורית של העשור הראשון שלאחר תום מלחמת העולם השנייה. יתרה מזו, יש לא מעט רכיבים משותפים לתהליכי עיצובן של 'הזהויות הקולקטיביות', הציונית והחרדית, באותן שנים. בסוף שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים נקשרו מיני קשרים בין חרדים ובין ציונים, ובתוך כך התדיינו שתי הקבוצות בנושא הנצחת השואה ולימוד לקחייה.

*

שלמה קרון, נוכחות השואה בסמלים ובמיתוסים של מלחמת העצמאות, מנחה: פרופ' דינה פורת, בית הספר ללימודי היהדות, אוניברסיטת תל-אביב, 2007

עבודת מחקר זו בוחנת את נוכחות השואה בסמלים ובמיתוסים של מלחמת העצמאות בהישענות על מקורות ארכיוניים, היסטוריים, ספרותיים ועיתונאיים וכן מקורות צבאיים שראו אור לראשונה בעבודה זו. המקורות מלמדים על השפעות השואה על לוחמים במלחמת העצמאות, על מפקדיהם ועל אנשי היישובים שלחמו בקרבות.

בעבודת המחקר שלושה פרקים: הפרק הראשון סוקר סמלים ומיתוסים המלווים שלושה משברים בהיסטוריה של העם היהודי; הפרק השני עוסק בהשפעותיה של השואה ובנוכחותה בסמלים ובמיתוסים מתום מלחמת העולם השנייה עד מלחמת השחרור, דוגמת הבריחה, ההעפלה, ההתיישבות והמאבק הצבאי של המחתרות בשלטון הבריטי; הפרק השלישי עוסק בהשפעותיה של השואה על יצירת הסמלים והמיתוסים של מלחמת העצמאות.

שיטת העבודה היא אינדוקטיבית, כלומר הסקת מסקנות ממקרי בוחן פרטיים. נבחרו מקרים בולטים מהמלחמה שיצרו סמלי מלחמה רוחניים, כגון תקופת השיירות, גבורת הל"ה, ירושלים במצור, הקרבות בלטרון ובגשר. נבחנו גם כמה יישובים שהתקיימו בהם קרבות מכריעים, כגון נגבה, דגניה, ניצנים ויד מרדכי. בקרבות באה לידי ביטוי השפעת השואה באמצעות הלוחמים, כמה מהם ניצולי שואה, רובם אנשי גח"ל וחברות נוער בקיבוצים. נוכחותה של השואה מורגשת גם בסמלים מוחשיים, למשל: קיבוץ יד מרדכי נקרא על שם מנהיג המרד בגטו ורשה, כך גם מגדל המים והאנדרטה לידו בנגבה ועוד. נבחנו גם כמה מפקדים: יגאל אלון, אבא קובנר, שמעון אבידן, אורי בן ארי ויצחק ארד; יש להניח שתולדות חייהם בתקופת מלחמת העולם השנייה ומלחמת העצמאות עשו את השואה נוכחת במחשבותיהם ובמעשיהם. המחקר מתבסס על חומר מגוון ורב; בארכיון צה"ל נסקרו מקורות התקופה: פרסומים צבאיים בעיתונות הצבאית והבתר-צבאית, עלונים, ביטאונים, יומנים צבאיים של מגוון יחידות צבאיות, פקודות והנחיות של צה"ל, דיוני מטכ"ל, תצלומים, כרזות, מאמרים, הודעות וכתבות. כן נבדקו השבועון במחנה, עלוני יישובים שלחמו בקרבות, אוספי תצלומים, כרזות, סרטי חדשות, מסמכים ופרוטוקולים של מועצת הממשלה הזמנית, של הממשלה הראשונה ושל מליאות הכנסת וועדותיה. עדויות ניצולי שואה שהשתתפו במלחמת השחרור תרמו נדבך נוסף וחשוב למחקר, וסקירת עיתונות יומית וכתבי עת של התקופה תרמה להכרת הלך הרוח בציבור. חשיבות המחקר היא בהבלטת חלקם של לוחמים ניצולי שואה בעיצוב הזיכרון ומורשת הקרב בצה"ל.

מתוך שפע החומר אפשר להסיק שהשואה נכחה בתקופת המלחמה. היא צמחה 'מלמטה', אף שלא היה לה ביטוי של ממש בציבור. עוד אפשר להסיק כי הסמלים והמיתוסים הלאומיים-הייחודיים שיצרו לוחמים במלחמת העצמאות ושהשתרשו בזיכרון הקולקטיבי שלנו הושפעו ממוטיבים שונים של מאבק היהודים כפי שהוא מופיע לאורך ההיסטוריה הלאומית, ובייחוד ממאבק בתקופת השואה.

*

אורנה כץ אתר, משבר מלחמת ששת הימים, 1967: יחסי ישראל-ארצות הברית במבחן, מנחה: פרופ' מיכאל כהן, המחלקה להיסטוריה כללית, אוניברסיטת בר-אילן, 2009

המחקר מתמקד בשאלה כיצד השפיעו היחסים בין ישראל ובין ארצות הברית במשבר מאי-יוני 1967 על קבלת ההחלטות בממשלת ישראל מצד אחד ועל הממשל האמריקני מצד אחר.

מהמחקר עולה כי אין ממש בתפיסה שהתקבעה בציבור הישראלי ולפיה הממשל האמריקני התחמק מהתחייבויות שניתנו לישראל במרס 1957, בעת שנסוגה מחצי האי סיני בשל לחצי ממשל אייזנהאואר. ממשל ג'ונסון היה בקשר רציף עם ממשלת ישראל בניסיון למנוע את המלחמה באמצעים דיפלומטיים. בה בעת היתה ממשלת ישראל נחושה להימנע מחזרה על תסריט 1957 ומתגובה נזעמת מצד ארצות הברית דוגמת זו שליוותה את פעולת התגמול בכפר הירדני סמוע (נובמבר 1966). לפיכך סירב אשכול לאשר פעולה צבאית מצד ישראל לפני שהיה בטוח לחלוטין כי בוושנינגטון, כבירושלים, הופנם כי לא נותרו חלופות.

האישור ניתן לישראל ב-1 ביוני, בשיחת עמית-מקנמארה, תוך כדי התייעצות מלאה עם נשיא ארצות הברית לינדן ג'ונסון, ולא לפני שבוושנינגטון הבינו כי ההמתנה רק תפגע באינטרסים של ארצות הברית במזרח התיכון, פגיעה שארצות הברית לא יכלה להרשות לעצמה בעקבות המלחמה הקרה בכלל ובעקבות מלחמת וייטנאם בפרט.

בזמן המלחמה היו האמריקנים שבעי רצון כי המכות שהנחיתה ישראל על מצרים וירדן הובילו להתקרבות מחודשת של המדינות הערביות המתונות למערב. לכן עודדו את ישראל לתקוף גם את סוריה, מעוזה הברור ביותר של ברית המועצות באזור. תמיכתם של האמריקנים בתקיפה סייעה בקבלת ההחלטה לתקוף.

החוקרת מבקשת לברר כיצד נולדה תאוריית הקונספירציה בנוגע לאניית הריגול האמריקנית 'הליברטי', אשר ישראל תקפה בשוגג ביום הרביעי למלחמה. אמנם התיעד ההיסטורי ואיך-ספור ועדות החקירה הישראליות והאמריקניות גם יחד קבעו כי היה מדובר ברצף של טעויות אנוש, אולם החוקרת הצליחה להתחקות אחר שורשי הטענה כי התקיפה היתה מכוונת, ומצאה כי הם נטועים עמוק בבית הלבן.

האמריקנים לא היססו ללחוץ על ישראל כאשר הדבר שירת את האינטרסים שלהם. לחצים אלו קבעו את מועד סיום המלחמה. בה בעת החלו דיונים בשאלת

'היום שאחרי' – הסדרי הקבע בין ישראל לשכנותיה. הגישושים הראשונים התנהלו בצל חששות של ארצות הברית שמא תשנה את עמדתה ותדרוש להחזיק בשטחים שנכבשו. ישראל לעומת זאת חשדה שמא ינסו האמריקנים לפייס את מדינות ערב על חשבונה כדי לשקם את מעמדה של ארצות הברית בעולם הערבי והמוסלמי. על אף החששות ההדדיים, הצליחו ארצות הברית וישראל להתמודד עם מבחן משבר מאי-יוני 1967, והמלחמה אפילו הביאה לידי חיזוקם של היחסים בין שתי המדינות.

*

בוועד וונטיק, ממשל ניקסון והתהליך המדיני בין ישראל למצרים בשנים 1969-1973, מנחה: פרופ' זכי שלום, המחלקה להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2010

המחקר עוסק במעורבותה של ארצות הברית בתהליך המדיני במזרח התיכון בשנים שלפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים. רוב המחקר מבוסס על מסמכים אמריקניים וישראלים שנפתחו לעיון החוקרים בשנים האחרונות. המחקר מאפשר הבנה מקיפה ועמוקה של שלב חשוב ובעל משמעות היסטורית של ממש ביחסי ישראל-ערב וביחסי ירושלים-ווישינגטון. בלבבו של המחקר ניצב ניתוח מדיניותה של ארצות הברית בזירת הסכסוך בין ישראל למצרים בשנים 1969-1973, מתוך חתירה להבנת הדינמיקה של תהליך קבלת ההחלטות בעידן של נשיא ארצות הברית ריצ'רד ניקסון. הדינמיקה של תהליך קבלת ההחלטות תרמה בסופו של דבר להמשך הקיפאון המדיני בחזית זו. השאלה העיקרית שמחקר זה עוסק בה היא מדוע כשל הממשל האמריקני במאמציו לקדם הסדר מדיני בין ישראל למצרים בשנים שלפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים, ובעיקר לאחר עלייתו לשלטון של נשיא מצרים מוחמד אנוור א-סאדאת, שניתב את מדיניותו לאפיק פרו-אמריקני עוד משלהי 1970, שלוש שנים לפני פרוץ המלחמה.

עוד שאלה העומדת במוקד המחקר היא אם הוחמזה ההזדמנות למנוע את פריצתה של מלחמת יום הכיפורים, מלחמה ששינתה לבלי הכר את אופיו של הסכסוך במזרח התיכון. בתשובה המוצעת לשאלה ניתוח אסטרטגי, ביורוקרטי ופוליטי, והיא נוגעת בין השאר ביריבות בין המועצה לביטחון לאומי ובין מחלקת המדינה; בדימוי של ראש ממשלת ישראל באותה העת גולדה מאיר בעיני הבית הלבן; ובראייתו של היועץ לביטחון לאומי בממשל ניקסון הנרי קיסינג'ר את המלחמה הקרה ואת נגזרותיה במזרח התיכון. דגש מיוחד הושם

על אופי הטקטי, הציני והאינסטרומנטלי של התנהלותו של קיסינג'ר במזרח התיכון, שתרמה לקיפאון המדיני במזרח התיכון בשנים אלו ולבסוף גם לפריצתה של מלחמת יום הכיפורים.

המחקר מספק תשובות חדשות ומפתיעות לשאלות רבות, ואלו הן: אם מלחמת יום הכיפורים, שגבתה קרבנות כה רבים, היתה כורח המציאות או שמא יכלו ישראל וארצות הברית למנוע את פריצתה; כיצד הצליח היועץ של ארצות הברית לביטחון לאומי הנרי קיסינג'ר לטרפד את מאמציה של מחלקת המדינה האמריקנית לכוון הסדר ביניים בין ישראל למצרים בשנת 1971; אם הסכם זה היה מאפשר לישראל להמשיך להחזיק במשך שנים רבות במרבית השטח של סיני ועם זאת למנוע את פריצתה של מלחמת יום הכיפורים; אם גולדה מאיר אכן דחתה כל יזומה מדינית שעלתה על הפרק בשנים שקדמו לפרוץ מלחמת יום הכיפורים; ואם מדיניות הבית הלבן במזרח התיכון בשנת 1973 היתה זרז לפריצתה של מלחמת יום הכיפורים.

*

איתמר ריקובר, מרכזיות הדרג הצבאי בישראל בהערכת מודיעין לאומית ובתכנון מדיני-אסטרטגי: הסברים מטריאליסטיים ותרבותיים, מנחה: פרופ' אבי קובר, המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בראיילן, (2011)

ישראל היא המדינה הדמוקרטית היחידה במזרח התיכון ואחת המדינות היחידות בעולם שקיומה אינו מובטח לאורך זמן בשל הסיכונים הביטחוניים העומדים לפתחה וכנראה גם יעמדו בעתיד. עוד בראשית ימיה של המדינה הטיל ראש הממשלה הראשון דוד בן-גוריון על הדרג הצבאי אחריות ממלכתית רחבת היקף החורגת מהמקובל במדינות דמוקרטיות. שלא כנהוג במדינות אחרות בכלל ובמדינות דמוקרטיות מערביות בפרט, במשך השנים קיבלו אגף המודיעין בתחום הערכת המודיעין הלאומית ואגף התכנון בתחום התכנון המדיני-אסטרטגי מעמד של מקור כמעט בלעדי להערכות בתחום הביטחוני וגם בתחומים שאינם ביטחוניים כמלוא מובן המילה. דומיננטיות זו נבחנה מאז הכישלונות במלחמת יום הכיפורים ובמלחמות לבנון הראשונה והשנייה, ולמרות זאת נשמרה הדומיננטיות של הצבא בתחום זה לעומת גופי הערכה אחרים.

ייחודו התאורטי של מחקר זה בהציעו הן הסבר חומרני והן הסבר תרבותי לדומיננטיות הדרג הצבאי בישראל בתחום הערכה והתכנון הלאומי. יש לשים דגש על ההסבר התרבותי, שלא נידון לעומק עד כה. המחקר עוסק בסיבות

לדומיננטיות היחסית של הדרג הצבאי בתהליכי התכנון וההערכה לעומת גופים מקבילים שאינם צבאיים. ארבעה מקרים מייצגים נבחנו: מלחמת העצמאות, מלחמת ששת הימים, האנתפאדה הראשונה ומלחמת לבנון השנייה. המשתנה החומרי נקבע על סמך רמת האיום הנתפס והדינמיקה הביורוקרטית-ארגונית. רמת האיום נקבעה על סמך מערכת היחסים עם האויב וסוג הסכסוך, והדינמיקה הביורוקרטית-ארגונית נקבעה על סמך עצמתו של הדרג הצבאי לעומת גופים שאינם צבאיים. המשתנה התרבותי,¹ המתמקד בתרבות האסטרטגית של ישראל, נקבע על סמך הדימויים והסמלים, מידת המיליטריזם בתקופה נתונה והפרקטיקה של מערכות היחסים בין העילית הצבאית לעילית הפוליטית. לפי מחקר זה, הדרג הצבאי היה דומיננטי בשניים מארבעת המקרים שנבדקו. במלחמת העצמאות ובאנתפאדה הראשונה לא היתה לו דומיננטיות על פני גורמי תכנון והערכת מודיעין שאינם צבאיים, ובשני מקרי הבוחן הנותרים (מלחמת ששת הימים ומלחמת לבנון השנייה) היה הדרג הצבאי דומיננטי בתהליך הערכת המודיעין והתכנון המדיני-אסטרטגי. ההסבר להבדל נעוץ בתפקיד של שני המשתנים: המשתנה החומרי והמשתנה תרבותי. בשלושת מקרי הבוחן הראשונים כל אחד מהמשתנים (החומרי והתרבותי) משמש הסבר בפני עצמו. במקרה הבוחן האחרון (מלחמת לבנון השנייה) ההסבר לדומיננטיות הדרג הצבאי נעוץ בשילוב בין שני המשתנים.

*

מרדכי מרמורשטיין, עיצוב אתוס ציוני דתי – הגותו ופעלו של הרב משה צבי נריה, מנחה: פרופ' מאיר הילדסהיימר, המחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, 2011

הרב משה צבי נריה (1913-1995) השפיע רבות על הנוער הציוני הדתי בישראל מיום עלייתו לארץ (1930) עד יום פטירתו. הזרם הציוני-דתי שפעל בו אף כינה אותו 'אבי דור הכיפות הסרוגות'. הוא זכה לתואר זה בעיקר בשל היותו דמות מרכזית בהנהגתה של תנועת בני עקיבא בעשור הרביעי והחמישי של המאה הקודמת, אך גם בשל השפעתו עליה כל ימי חייו בהחזירו את מוסד הישיבה לנוער הציוני-דתי כשייסד את ישיבת בני עקיבא הראשונה בכפר הרואה

1 הגישה התרבותית מעמידה במרכזה רעיונות, זהויות וערכים כמעצבי עולם חומרי מנגד, התודעה מעצבת את ההווה, להבדיל מהראליזם, שההווה האובייקטיבית והחומרית מעצבת בו את התודעה.

ב־1940 וכשייסד בשנות החמישים, השישים והשבעים של המאה הקודמת את רשת הישיבות התיכוניות של בני עקיבא, שהיו לשרדה המרכזית של החינוך הציוני־דתי. הוא היה גם הצינור להעברת תורתו של הרב קוק לנוער הציוני דתי שלא הכירו. הוא התייצב בחזית המאבק לשלמותה של ארץ ישראל והעניק תמיכה מוסרית ותשתית הלכתית לצעירי הציונות הדתית שהתיישבו בשטחי ארץ ישראל אשר נכבשו במלחמת ששת הימים, תוך כדי יצירת דה־לגיטימציה של רשויות המדינה המפנות יישובים.

לכד מפעילותו של הרב נריה בקרב הנוער, הוא היה דמות ציבורית ופוליטית ועסק רבות בסוגיות של דת ומדינה בשנות הארבעים והחמישים של המאה הקודמת מטעם תנועת הפועל המזרחי, ולאחר מכן מטעם המפד"ל. עם הקמת המדינה הוא חתר להגשמת חזון מדינת התורה מתוך ראייה בתורת ישראל את המפה והמצפן להנהגתה של המדינה, אך כעבור שנים מועטות השלים עם אופייה החילוני של המדינה, הודה בחוסר יכולתה של הציונות הדתית להשפיע על אופייה והסתפק במאבקים פוליטיים להגנה על האינטרסים של הציבור הדתי־לאומי. יד חשובה ומשפיעה היתה לו בעיצוב דמותם של יום העצמאות ויום ירושלים.

המחקר בוחן את הגותו ואת פועלו ומייחס לו מקום מרכזי בעיצוב האתוס הציוני־דתי שבא לידי ביטוי בשלושה מישורים עיקריים: החינוך; יחסי דת ומדינה; והמאבק על שלמותה של הארץ. מן המחקר עולה המסקנה כי לרב נריה מקום מרכזי בהנחלת מורשת הרב קוק לתלמידיו; הם נפגשו לראשונה עם הרב צבי יהודה קוק, בנו של הרב קוק, והמפגש הוליד את הזרם האמוני־תורני־חרדי לאומי, ובכך היה לו חלק ביצירת זרם זה בציונות הדתית. עוד מסקנה העולה מן המחקר היא שהרב נריה ראה במוסדות החינוך של הציונות הדתית לא את דרך המלך בחינוך אלא פרי פשרה כואבת עם המציאות. בעיניו השקפת העולם הציונית הדתית לא היתה כרוכה בשינוי ערכים, שלא כמו אחרים בזרם הציוני דתי, שראו בשינוי חלק בלתי נפרד ממהותה.

*

שפרה מישלוב, בעין הסערה: דמותו הציבורית ויצירתו התורנית של הרב שלמה גורן, מנחה: ד"ר מאיר הילדסהיימר, המחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בראיילן, תש"ע

המחקר בוחן את דמותו הציבורית ואת יצירתו התורנית של הרב שלמה גורן (1918-1994). הוא היה בעל תפקידים ציבוריים רבים, ולכן היה מעורב

בפרשיות שהיו במרכז הדיון הציבורי בישראל בתקופתו. גורן הבהיר את עמדתו ההלכתית בסוגיות הנוגעות לדת, למדינה, לטכנולוגיה ולתרבות, וקשר עם מנהיגים בארץ ובעולם. המחקר מתבסס על מגוון רחב של מקורות ארכיוניים אשר טרם נחקרו עד כה, ובמרכזם הארכיון האישי של הרב גורן. בהיותו הרב הראשי לצה"ל (1971-1948) הוא דרש בתוקף שתוענק לו עצמאות במילוי תפקידו ושסמכותו תחול על כלל חיילי צה"ל. הוא ביסס את מעמדה של הרבנות הצבאית ופיתח אותה למוסד המעניק שירותי דת ומאפשר זיקה יהודית לכלל צה"ל, כל זאת אל מול קשיים ארגוניים ואל מול התנגדותם של גופים דתיים ופוליטיים לפעילותו העצמאית. הרב גורן ביקש – בהיותו הרב הראשי לישראל (1972-1983) – לפתח את מוסד הרבנות הראשית ולעשותו גוף משפיע בארץ ובעולם. באמצעותו הוא יישם את אמונתו בדבר החשיבות שבהוספת ממד דתי ורוחני למערכות המדינה, בדרך של פסיקה הלכתית-ציבורית. ההנהגה המדינית תמכה בבחירתו, אך חוגים חרדיים, אשר ראו בגישתו נכונות לשינוי ההלכה בלחצי השלטון, התנגדו לו. עקב כך עמדה תקופת כהונתו בסימן אכזבתו ההולכת וגוברת בשל חוסר האפשרות לממש את משנתו.

המחקר אף עוסק בקשריו של הרב גורן עם אישים מרכזיים בתקופתו, בהם ראש הממשלה דוד בן-גוריון שהוא היה אתו בקשר קרוב. הלה תמך בפעילותו של גורן בצבא, והשניים נהגו להיפגש תכופות ולשוחח בענייני רוח. הרב גורן קשר קשרים אישיים גם עם ראשי ממשלות אחרים – גולדה מאיר, יצחק רבין ומנחם בגין. הוא קשר קשרים קרובים גם עם מפקדים בכירים, מקצתם נהיו ברבות הימים מנהיגים פוליטיים משפיעים ועזרו בקידום יזמותו, דוגמת אריאל שרון.

המחקר עוסק גם במורכבות יחסיו של הרב גורן עם החברה הדתית; הרב גורן ראה את עצמו מייצג השקפת עולם כוללת, ולא הרגיש שהוא משתייך לקבוצות מוגדרות. אף כי עמדתו עמדה לימינו בראשית דרכו בצה"ל, בשכבר הימים הרחיקו והבידילו אותו מנהיגים חרדים שהתנגדו לעמדותיו הלאומיות ומנהיגים בציבור הדתי הלאומי אשר על אף הקרבה הרעיונית לא תמיד עלתה תפיסתם בקנה אחד עם עמדותיו החדשניות. גם בין הרב גורן לאנשי רוח, דוגמת הרב יוסף דוב סולוביצ'יק והרב שאול ליברמן, נוצרו קשרים אמיצים, ואלה השפיעו על הנהגתו.

*

מרטין ססלר, עמדת פוסקי ההלכה כלפי מערכת המשפט של מדינת ישראל, מנחה: פרופ' דניאל י' לסקר, המחלקה למחשבת ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון, 2008

מחקר זה בוחן את עמדת ההלכה היהודית לדורותיה כפי שהיא משתקפת בשאלות ותשובות (שו"תים) ובפסקי הלכה של פוסקי הלכה מכל הדורות כלפי מערכת המשפט שאינה מושתתת על דין תורה במדינת ישראל. המחקר מבוסס על עיון בהלכה התלמודית הקדומה, בדברי פוסקים ראשונים, ועל מחקר של תשובות פוסקי הלכה ממגוון רחב של זרמים אורתודוקסיים ביהדות.

ההלכה היהודית לדורותיה אוסרת פנייה של יהודים ל'ערכאות של גויים' ול'ערכאות של הדיוטות'. בתי המשפט בישראל אינם נחשבים 'ערכאות של גויים', שכן רוב השופטים יהודים. עם זאת, המשפט בישראל מתבסס על מערכת של 'חוקים בדויים', לדברי פוסקי ההלכה, כלומר על יסודות בריטיים ועות'מאניים ועל חוקי הכנסת ותקדימים משפטיים. לכן בתי המשפט נחשבים 'ערכאות של הדיוטות', ובהיותם כאלה אסורה הפנייה אליהם על פי דין תורה. לאיסור יש סיבה הלכתית וסיבה תאולוגית: הלכתית – מפני שראובן עלול להחזיק בממונו של שמעון בניגוד לדין; תאולוגית – מפני שבהליכה אל 'ערכאות של הדיוטות' נוצרת הכרה במשפטיהם ובאלוהיהם של הנוכרים, והעושה זאת נחשב מגדר ומחרף ומרים יד בתורת משה רבינו.

מחלוקת החכמים בשאלה אם הדיינים הנוכרים הם הפסולים או אם הדין הנוכרי עצמו פסול נעוצה בגרסאות השונות של דברי הרמב"ם, בכתבי היד ובדפוסים. מחקר זה מראה כי המחזיק בגרסת דיני עכו"ם יפסול הן את הדין הנוכרי והן את הדיין הנוכרי, אך המחזיק בדייני עכו"ם, דוגמת מקצת השופטים הדתיים, יתיר גם דייני הדיוטות הדנים שלא על פי דין תורה.

גם בשאלת התוקף ההלכתי של הסכמת שני בעלי דין להתדיין בפני ערכאות של עכו"ם על סמך 'כל תנאי שבממון קיים' אין תמימות דעים בין פוסקי ההלכה. בולטת חומרת האיסור על פנייה ל'ערכאות של גויים' לעומת קלות האיסור על פנייה ל'ערכאות של הדיוטות'; מערכת המשפט במדינת ישראל נחשבת 'ערכאות של הדיוטות'. ברובד ההלכתי אין הכרעות ברורות בנוגע לפנייה לבתי דין של הדיוטות אשר שופטים לפי 'אומדן הדעת', דהיינו לפי שיקולים פרגמטיים או אפילו לפי נימוסיהם, כלומר חוקי אומות העולם או חוקים ישראלים שלא על פי התורה.

לפני הקמת המדינה פסק החזון איש שאין הברל בין 'ערכאות של גויים' ובין ערכאות של יהודים הדנים שלא על פי התורה. גדולי הדור של המאה

העשרים – הרב וולדינברג, הרב עובדיה יוסף ואחרים – אימצו את פסיקתו זו. משהסכימו כולם שדינם של בתי המשפט בישראל, אשר על פי התורה נחשבים בתי דין של הדיוטות, כדינם של 'ערכאות של גויים', היה אפשר ליישם את כל אותן הלכות שקבעו דורות של פוסקים, ואפילו התלמודים שהתבססו על ערכאות אלו, אף שכולם הדגישו עד לא מכבר את ההבדל הגדול שבין 'ערכאות של גויים' ל'ערכאות של הדיוטות'.

*

איתי חרל"פ, הטלוויזיה שאחרי: טראומה וקורבנות בדרמה הטלוויזיונית בישראל, מנחים: פרופ' נורית גרץ ופרופ' ג'רום בורדון, החוג לקולנוע וטלוויזיה, אוניברסיטת תל-אביב, 2012

עבודת מחקר זו מעמידה במרכזה שלוש דרמות טלוויזיה ישראליות אשר קובצו כאן בכותרת 'הטלוויזיה שאחרי': בטיפול, פרשת השבוע, ונבלות. מטרתו של המחקר לבחון את ההקשרים ההיסטוריים והתרבותיים שאפשרו את צמיחתן של דרמות אלו ולהציג את האסטרטגיות הטקסטואליות שדרמות אלו פונות דרכן למהלכים תרבותיים מרכזיים בחברה הישראלית, ובראשם מהלכים הקשורים לשאלות של זהויות טראומטיות וקרבניות. הטענה היא כי דרמות אלו הן בה בעת תוצר מובהק של צומת תרבותי וכלי לפרשנות של שלושה מהלכים מרכזיים בתרבות הישראלית: צמיחתם של שיח הטרומה ותחרות הקרבנות, חידת ערכיו של השיח הפוסט-ציוני לתרבות הפופולרית והתחלטה של תקופה חדשה בתרבות הטלוויזיה בישראל.

ראשית, 'הטלוויזיה שאחרי' היא הטלוויזיה שאחרי הטרומה, טלוויזיה פוסט-טראומטית. אם כי חשוב לציין שאין לראות בהופעת הטרומה בטקסטים טלוויזיוניים רק תופעה פוסט-טראומטית, ואף לא ייצוג או שיקוף פשוט של מהלכים בחברה הישראלית המתקיימים קודם להופעתם בטלוויזיה. שיח הטרומה והקרבנות בטלוויזיה הישראלית ממלא תפקיד מרכזי בהבנייתה של הטרומה בחברה הישראלית, ומבחינה זו ה'טלוויזיה שאחרי' איננה רק אחרי הטרומה אלא גם אחד התנאים לקיומה.

שנית, ה'אחרי' העומד בבסיס 'הטלוויזיה שאחרי' הוא גם 'אחרי הטלוויזיה'. הדרמות העומדות במרכזו של מחקר זה הופקו כולן משנת 2005 ואילך, שנה שהוגדרה כתחילתה של תקופה חדשה בטלוויזיה הישראלית. באותה תקופה החלה הטלוויזיה בישראל להשלים את הפערים בינה ובין הטלוויזיה העולמית, בעיקר בכל הקשור לצפייה האישית. כניסת שירותי הווי-אודי והדי-וי-

אר למנויי הכבלים והלוויין, יציאתן של סדרות דרמה בתקליטורי די-וי-די והאפשרות ההולכת וגדלה לצפות בתכנים טלוויזיוניים במיני אמצעים כמו המחשב, הטלפון האישי והטלפון החכם – כל אלו הובילו לשינויים מרחיקי לכת באופני הצפייה של הצופים בטלוויזיה בישראל. כפי שהמחקר מציג, כל אלו הובילו גם לשינויים בתוכן ובמבנה של הטקסט בטלוויזיה, שנחשב לעתים 'לא טלוויזיה'.

אחד השינויים הללו קשור למשמעות השלישית המסתתרת בכותרת 'הטלוויזיה שאחרי' – 'אחרי הציונות' או במונח המוכר 'פוסט-ציונות'. בעקבות היותה של הטלוויזיה מדיום שאינו נכפה על הצופה, אלא נצרך אקטיבית, תכנים רבים שנעדרו מטקסטים טלוויזיוניים במשך שנים רבות שבו ועלו (לעתים לראשונה) עם הפיכתה של הטלוויזיה ל'פוסט-טלוויזיה'. כך, עמדות שכונו בתרבות הישראלית 'פוסט-ציוניות' לנרטיב-העל הציוני ולעמדות מוסכמות, והציגו חלופה, אמתית או מדומה, החלו להופיע בגלוי בדרמה הטלוויזיונית, ואף זכו על כך ובזכות כך לשבחים ובפרסים.

*

קרן מזוז, ברבורים מנייר: זרות, סיעוד, עבודה ומנהלת ההגירה במעבר בין מדינת ישראל למשפחה היהודית, מנחים: פרופ' פרן מרקוביץ' ור"ר אנדרה לוי, המחלקה לסוציולוגיה-אנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2009

אתנוגרפיה זו בוחנת את תעשיית הסיעוד בישראל, שהחלה להתפתח בשנות התשעים, בעיקר עם הבאתן של עובדות זרות מהפיליפינים לשמש מטפלות בית. תופעה זו מתרחשת בשלושה ממדים מקבילים: הממד הגלובלי – שירותי דאגה תוך-ביתיים, תופעה שבזכותה פיליפינים הם אימפריה המספקת שירותי טיפול ביתיים; הממד הלאומי – רשות ההגירה והאוכלוסין הישראלי; והממד המשפחתי – הבית היהודי והטיפול בהורה הסיעודי. שאלת המחקר התמקדה באופני התפקוד של עובדות זרות מהפיליפינים בתוך המרחב הגלובלי, הריבוני, ובתוך המשפחה היהודית. המחקר מתאר תאורטית את ארגון תופעת הגירת העבודה בישראל, את הסדר הפנימי של התופעה עצמה ואת קשריה החיצוניים עם הסדר החברתי, הלאומי והגלובלי.

נקודת מבטן של העובדות הזרות מהפיליפינים נשזרה בשלושה אתרי מחקר בירורקטיים, קהילתיים וסיעודיים, ובהם מנהלת ההגירה ומשטרת ההגירה, אתרי קהילת הפיליפינים (אירועי תחרות יופי, מפגשים בכנסיות וחגים) ובתיהן של נסעדות ובני משפחותיהן המעסיקות עובדות זרות מהפיליפינים. חקירת

התופעה מנקודות מבט שונות גובשה בעת ניתוח תאורטי לכדי מערכת המספקת תמונה שלמה של חוויית הזרות והשייכות בישראל של היום בהתמקדות בראגה, בגוף ובעבודה.

עבודת השדה בזירות אלו יצרה מציאות מורכבת שמבוססת על דינמיות, על גמישות ועל שבריריות של הגוף, של הבית והמשפחה ושל מבני כוח. מציאות שנבנית סביב פעולתן של העובדות הזרות מהפיליפינים, שהן חלק בלתי נפרד מכל זירה וזירה ומחברות בין הזירות לכדי מערכת אחת. מתוך כך מודגשת בעבודה נוכחותן של העובדות הזרות מהפיליפינים דרך ציר המכונה 'ציר הברבורים מנייר'. הברבורים עשויים ממשולשי נייר ממוחזר, והם פרי יצירתן של העובדות מהפיליפינים, עיסוק זה הוא מעין טקס טיפולי שבאמצעותו הן מארגנות את חוויית החיים הזמנית בטיפול בחולים ובקשישים הנוטים למות. בתיאור הכנת הברבורים משתקפת תמונה של חוויית המציאות של העובדת הזרה כאדם חי, פעיל ויוצר חיוני רק כביטוי של צורכי המערכת.

הטענה המרכזית בעבודה היא שהעובדות הזרות מתפקדות כשמן סיכה המאפשר את המשך תפקודם של החולים הסיעודיים אל מול משפחתם ואת המשך תפקודם של בני המשפחה בחייהם הרגילים בלי שזנחו את הטיפול בהוריהם החולים. יתרה מזו, העובדות הזרות נוגעות וגם נוגעים בהן; מגע זה הוא ממשק הכורך בין המשפחה היהודית למדינת ישראל. הממשק מורכב מזרות כתופעה המתעצבת ונבנית בישראל של ימינו בדומה ל'גוי של שבת' כמנגנון שתפקד בגולה. ממשק זה מאפשר את ליכודה ודמיונה של הקבוצה היהודית כהומוגנית אל מול הזרים בתוכה.

*

אריאלה חזי-אשכנזי, האוכלוסייה הערבית ביפו, 1948-1979, מנחה: פרופ' מיכאל מנחם לסקר, המחלקה ללימודי המזרח התיכון, אוניברסיטת בראילן,

2012

מחקר זה סוקר ומנתח את התהליכים והתמורות שהתחוללו בקרב המיעוט הערבי ביפו, בעיקר בעדה המוסלמית, החל ב-1948, לאחר מלחמת העצמאות, וכלה בשלהי שנות השבעים, עם בחירתה לראשונה של מנהיגות עצמאית. הטענה המרכזית במחקר היא כי כמה הבדלים – מקומה הגאוגרפי של העדה בעיר מעורבת, שהיא היתה בה מיעוט שולי, ריחוקה וניתוקה מכלל האוכלוסייה הערבית בישראל, הרכבה חברתית-כלכלי והדתי-עדתי של האוכלוסייה והיעדר מנהיגות שביכולתה לאחד ולגשר בין הקבוצות השונות בתוכה – השפיעו

השפעה ייחודית על תהליכים חברתיים, כלכליים ופוליטיים בקרב אוכלוסייה זו לעומת שאר האוכלוסייה הערבית בישראל.

המחקר מתמקד בחמש סוגיות מרכזיות: הראשונה נוגעת לתהליכים הדמוגרפיים ולהשלכותיהם בקרב האוכלוסייה הערבית ביפו, שרובה התרכזה בשכונות עג'מי ג'באליה. הסוגיה השנייה עוסקת בנושא הדיור ותפרוסת המגורים של האוכלוסייה הערבית בעיר. לאחר הסרת הממשל הצבאי ביפו ב-1 ביולי 1949 אוכלסה שכונת עג'מי באלפי עולים יהודים. תהליך זה השפיע על מצב הדיור, על תנאי המגורים ועל תפרוסת האוכלוסייה של הציבור הערבי וכן על יחסיו עם הרוב היהודי. הסוגיה השלישית נוגעת למקורות התעסוקה ולמשלח היד של האוכלוסייה הערבית ביפו. בזכות קרבתה לשפע מקורות הפרנסה בתל אביב אופייה הכלכלי נבדל משל מרבית האוכלוסייה הערבית בריכוזי היישובים הערביים בצפון ובכפרי המשולש, בעיקרם כפריים, אשר היו נתונים עד אמצע שנות השישים להגבלות תנועה של הממשל הצבאי. סוגיה נוספת נוגעת למסגרת החינוך הממלכתית בכלל ולמערכת החינוך הערבית ביפו בפרט. רמת החינוך בקרב האוכלוסייה הערבית ביפו, וזו המוסלמית בפרט, היתה נמוכה, ויכולת הבחירה של התלמידים באחת ממערכות החינוך היתה מוגבלת. סוגיית המנהיגות בקרב האוכלוסייה המוסלמית ביפו היא הסוגיה האחרונה שהמחקר עוסק בה. ביפו חסרה העדה המוסלמית כל שכבה של משכילים וכל גרעין אחר של מנהיגות, ולמעשה נותרה בלא מנהיגות.

בשנות השבעים חלו שני תהליכים בו בזמן. בצד העמקת המצוקות החברתיות והכלכליות והעמקת ההתנגדות למנהיגות שמינתה הממשלה, החל להבשיל דור חדש, צעיר ומשכיל. זה דחק את המנהיגות הממונה והקים את 'האגודה למען ערביי יפו', גוף עצמאי ונבחר, ששאף לשיקום מצבה ומעמדה של האוכלוסייה הערבית בעיר ולגיבוש וחיזוק זהותה האתנית.

המחקר חולק לשתי תקופות: תקופת הממשל הצבאי (עד 1 ביולי 1949) ותקופת השלטון האזרחי. מחקר זה הוא מחקר אינטר־דיסציפלינרי המשלב שיטות מחקר משדות מחקר מגוונים. עם זאת, זהו מחקר היסטורי בעיקרו, המבוסס על ניתוח מסמכים ארכיוניים ועל ראיונות עם תושבים מקומיים.